

دانشگاه گلستان

کارگاه آموزشی جمعیت ایران و چشم اندازها

جمعیت ایران
گذشته، حال و آینده

دکتر شهلا کاظمی پور

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

آبان ۱۴۰۲

skazemipour@gmail.com

جمعیت های انسانی هیچ گاه ثابت نبوده و همواره پویا و در حال تغییر و تحول هستند. از اینرو، بایست به جمعیت نگاهی پویا داشت و متناسب با تغییرات و آینده نگری آن، به اتخاذ سیاست ها و برنامه های مطلوب و پویا در راستای بهره برداری از فرصت ها و مقابله با چالشها پرداخت

فرصت ها و چالش های جمعیتی همواره در حال تغییر و تحول هستند
به بیان دیگر، ماهیت و نوع فرصت ها و چالش های جمعیتی یک کشور
در طول زمان متفاوت است. زیرا پا به پای تحولات جمعیت، فرصت ها و
چالش های خاص و نوپدیدی تکوین می یابند که در اوضاع و احوال
متحول اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جلوه های گوناگونی می یابند
از اینرو، تدوین سیاست ها و برنامه های جمعیتی در هر دوره ای مستلزم
شناخت جهات آسیب زا و مسئله آفرین روندهای جمعیتی از یکسو،
و فرصتهای برآمده از تحولات جمعیتی از سوی دیگر است

تغییرات در ساختار سنی جمعیت را باید همچون یک انقلاب **خاموش تلقی** کرد که سیمای جوامع را در سراسر جهان دگرگون خواهد کرد. اگرچه اندیشمندان از مدت‌ها پیش چنین تحولات عمیقی را در ساختار سنی جمعیت پیش بینی کرده بودند اما وسعت و عمق این تحولات در حال حاضر به مراتب فراتر از پیش‌بینی‌های قبلی است زیرا جوامع **گذار جمعیتی کلاسیک** را پشت سر گذاشته و وارد شرایط جدیدتری شده‌اند که از آن به عنوان **گذار جمعیتی دوم** یاد می‌کنیم

روندهای نسلی با تغییرات چشمگیری مواجه هستند. در گذشته نسل‌های جوان‌تر و جدیدتر، همواره بزرگتر و پرجمعیت‌تر از نسل والدین خود بوده‌اند در حالیکه امروزه این روند در بسیاری از کشورها در حال تغییر و معکوس شدن است این تحولات در ساختار سنی جمعیت پیامدهای عمیق و اساسی را در آینده در زمینه‌های متعدد مثل **نیروی کار جامعه** و **تغییرات نسلی** به همراه خواهد داشت.

روند تحولات جمعیت ایران

براساس نتایج سرشماری سالهای ۱۳۶۵ الی ۱۳۹۵، تعداد جمعیت کشور از حدود ۵۰ میلیون نفر به ۸۰ میلیون نفر رسیده است. متوسط رشد سالانه جمعیت کشور در سه دهه ۷۵-۱۳۶۵، ۸۵-۱۳۷۵ و ۹۵-۱۳۸۵ به ترتیب برابر ۱,۹۶ و ۱,۶۱ و ۱,۲۷ درصد بود. مقایسه این ارقام نشان می دهد که رشد سالانه جمعیت کشور طی سالهای فوق با کاهش همراه بوده، ولی هنوز منفی نشده است و جمعیت کشور در عرض ۳۰ سال گذشته، بطور متوسط سالی یک میلیون نفر افزایش داشته است. تغییرات جمعیت هر کشور تحت تأثیر سه شاخص ولادت و باروری، مرگ و میر و مهاجرت است.

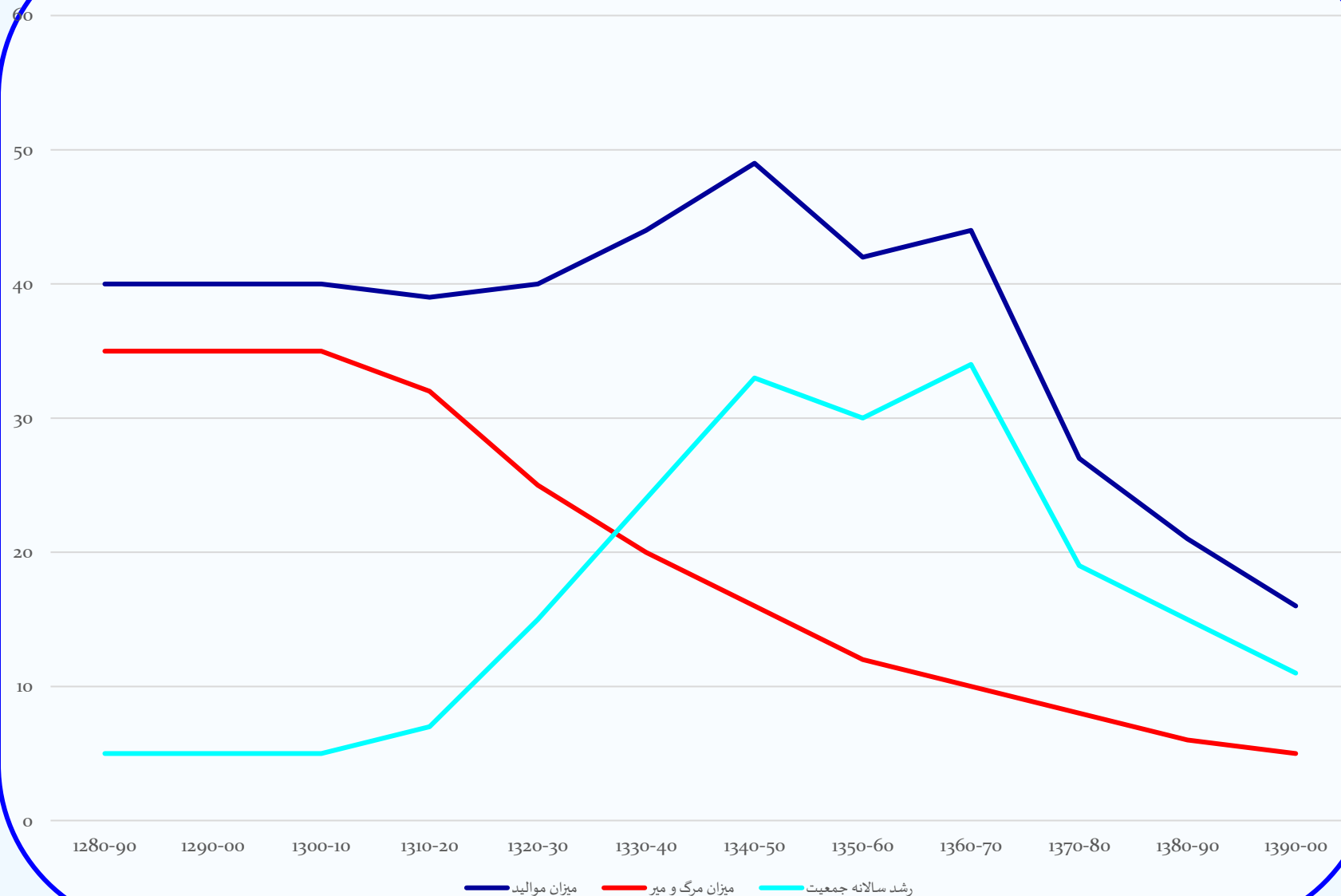
رشد تحولات جمعیت ایران

رشد تحولات و درصد رشد سالانه جمعیت ایران طی سالهای ۱۳۳۵-۱۴۰۰

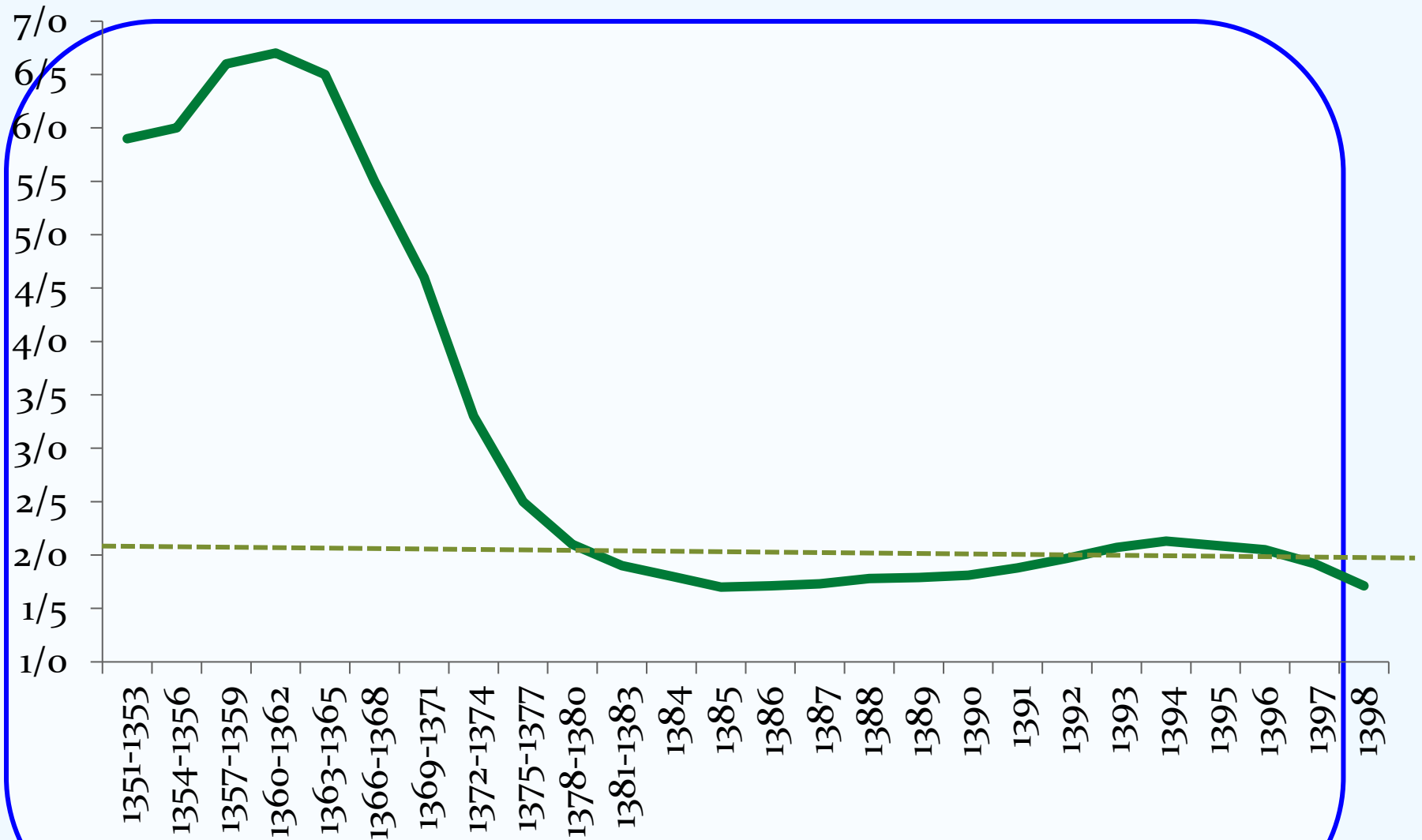
روند تحولات جمعیت ایران

گذار جمعیتی ایران طی سالهای ۱۴۰۰-۱۲۸۰

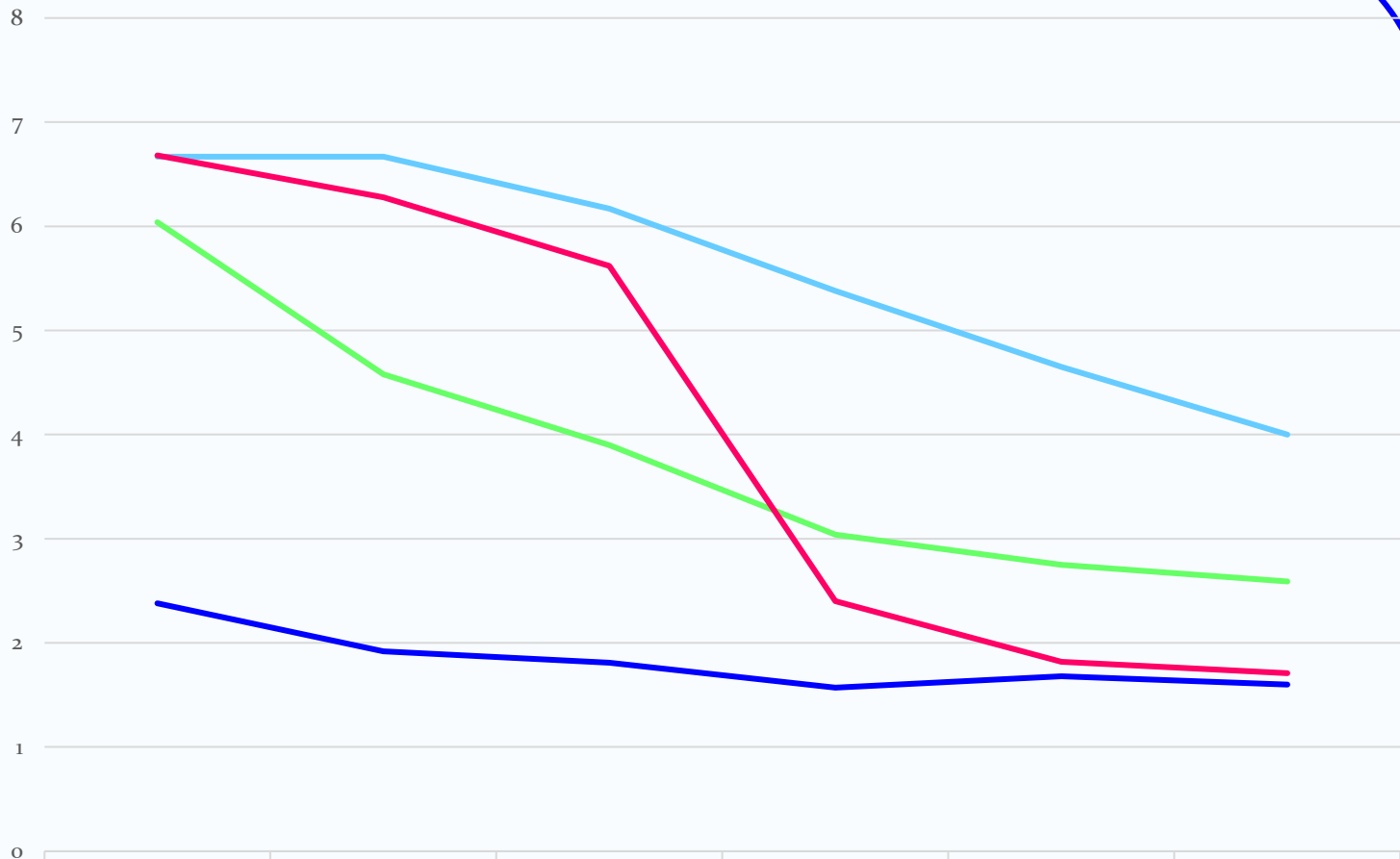
میزان باروری کل (تعداد متوسط فرزندان یک زن در سنوات باروری ۴۹-۱۵ ساله) در کشور از حدود ۶/۷ فرزند در سال ۱۳۶۵ به ۱/۸ فرزند در سال ۱۳۹۵ رسیده و بر اساس آمار منتشره شده توسط سازمان ثبت احوال در سال ۱۴۰۰ این میزان به ۱/۶ فرزند تقلیل یافته است. کاهش میزان باروری در کشور باعث ایجاد تغییرات در ساختمان سنی جمعیت کشور شده است. طوریکه در سال ۱۳۶۵ بالغ بر ۴۶ درصد از جمعیت کشور کمتر از ۱۵ سال بودند در سال ۱۳۹۵ این رقم به حدود ۲۴ درصد رسیده است. در عوض درصد جمعیت ۱۵-۶۴ ساله طی این سالها، از ۵۱ درصد به ۷۰ درصد رسیده و در صد جمعیت ۶۵ ساله ببالا از ۳ درصد به حدود ۷ درصد افزایش یافته است.

رند تحولات باروری در ایران در سالهای ۱۳۵۱-۹۸

رشد تحولات جمعیت ایران

رشد تحولات میزان باروری کل در مناطق مختلف جهان و ایران در سالهای ۱۹۶۵-۲۰۲۰

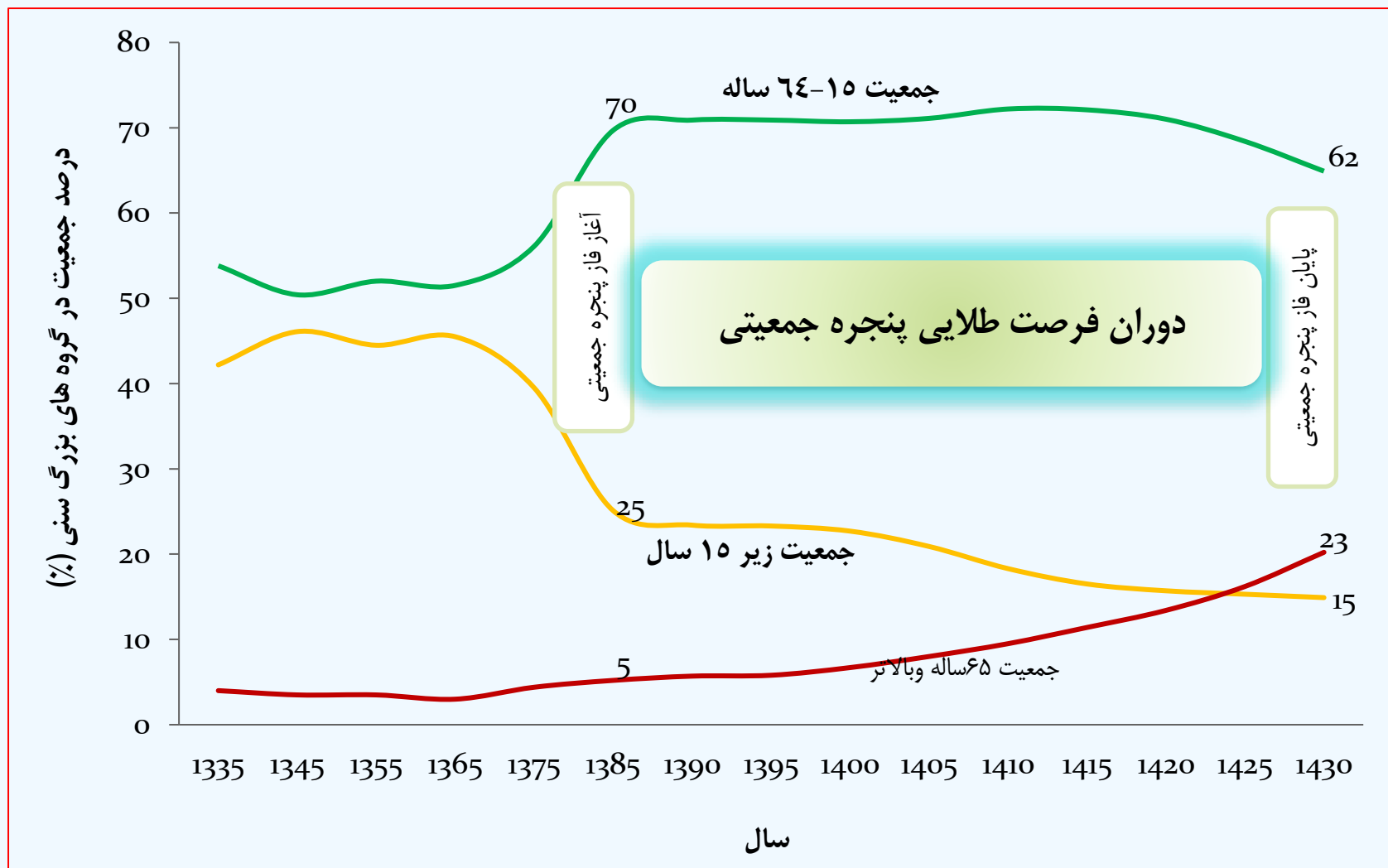

	1965-70	1975-80	1985-90	1995-00	2005-10	2015-20
کشورهای توسعه یافته	2/38	1/92	1/81	1/57	1/68	1/60
کشورهای در حال توسعه	6/04	4/58	3/90	3/04	2/75	2/59
کشورهای توسعه نیافته	6/67	6/67	6/17	5/38	4/65	4/00
ایران	6/68	6/28	5/62	2/40	1/82	1/71

ایران کشورهای توسعه نیافته کشورهای در حال توسعه کشورهای توسعه یافته

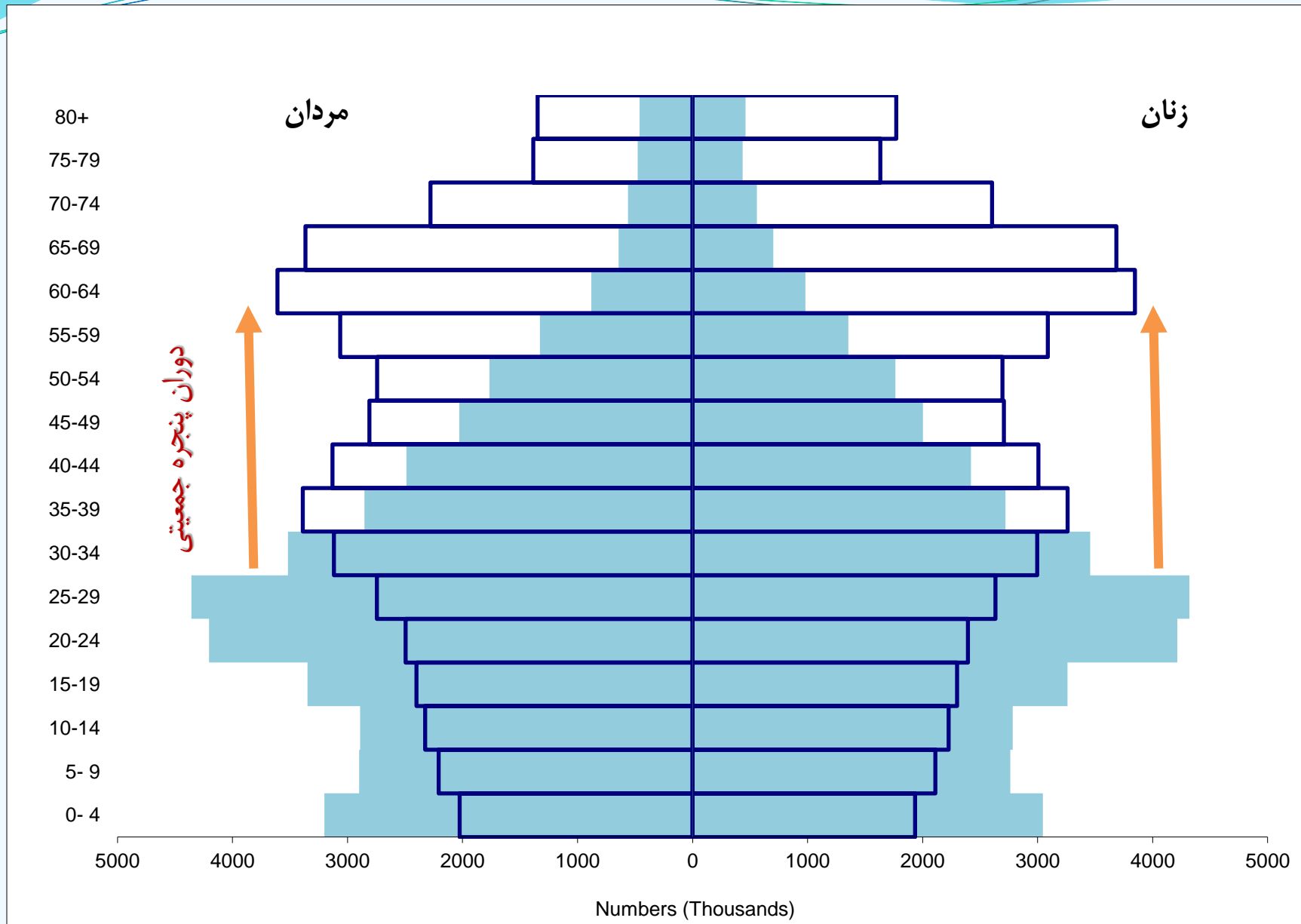
در صورتیکه بیش از ۴۰ درصد از جمعیت کشوری زیر ۱۵ سال باشند، آن کشور دارای جمعیت جوان است. اگر بیش از دو سوم جمعیت کشور در سن فعالیت (۶۴-۱۵ سال) باشند اصطلاحاً گفته می شود که این کشور در پنجره جمعیتی قرار دارد و اگر بیش از ۷ درصد از جمعیت کشور، بالای ۶۵ سال باشند، گفته می شود که این کشور وارد مرحله سالخوردگی جمعیت شده است. البته باید متذکر شد که سالخوردگی جمعیت دارای سه مرحله است. مرحله اول زمانیست که بین ۱۴-۷ درصد از جمعیت کشور بیش از ۶۵ سال باشند. مرحله دوم ۲۱-۱۴ درصد و مرحله سوم بیش از ۲۱ درصد از جمعیت کشور در سنین بالای ۶۵ سال باشند. روند تغییرات ساختمان سنی جمعیت کشور در نمودار زیر بخوبی مشهود است. چنانکه در نمودار نیز مشاهده می شود، جمعیت ایران از سال ۱۳۸۵ وارد دوره پنجره جمعیتی شده است. این دوره حدود ۴۰ سال طول می کشد و پس از آن جمعیت کشور به سمت مراحل دوم و سوم سالمندی خواهد رفت.

فاز پنجره جمعیتی، زمانبندی و طول مدت آن

**روند تغییرات ساختمان سنی جمعیت کشور در نمودار زیر بخوبی مشهود
است. چنانکه در نمودار نیز مشاهده می شود، جمعیت ایران از سال
وارد دوره پنجره فرصت جمعیتی شده است. این دوره حدود ۴۰ ۱۳۸۵
سال طول می کشد و پس از آن جمعیت کشور به سمت مراحل دوم و سوم
سالمندی خواهد رفت.**

فرست پنجره جمعیتی ایران (۱۳۸۵-۱۴۲۵)

وقتی جمعیت‌ها در دوره پنجره جمعیتی قرار می‌گیرند، انتظار این است که بیشترین افزایش تولید در آمد در مقابل مصرف اتفاق بیفتد. قدرت پس انداز و سرمایه‌گذاری بیشتر شود. اما نکته‌ای که وجود دارد این است که این وضعیت آیا منجر به رشد و توسعه اقتصادی می‌شود یا نه. یافته‌های متفاوتی راجع به این قضیه داریم، از معجزه اقتصادی آسیای شرقی، تا فاجعه اقتصادی آمریکای لاتین، و این نشان می‌دهد، که بحث سیاستگذاری خیلی مهم است. اینکه یکی از بندهای سیاست‌های جمعیتی به بحث توانمندسازی جمعیت در سنین فعالیت، بحث ایجاد اشتغال و کار مطرح شده، و در واقع باید بتوانیم از این فرصت استفاده کنیم،
و آنها را از حالت بالقوه به بالفعل تبدیل نماییم.

یکی از چالش‌هایی که از نظر جمعیتی پیش رو داریم،

بحث کاهش نرخ رشد جمعیت است.

و تا سال ۱۴۳۰ در خوش‌بینانه‌ترین حالت به نزدیک صفر رسیده و سپس منفی می‌شود.

در نمودار زیر نرخ رشد سالانه جمعیت کشور بر اساس سه فرض میزان باروی کل

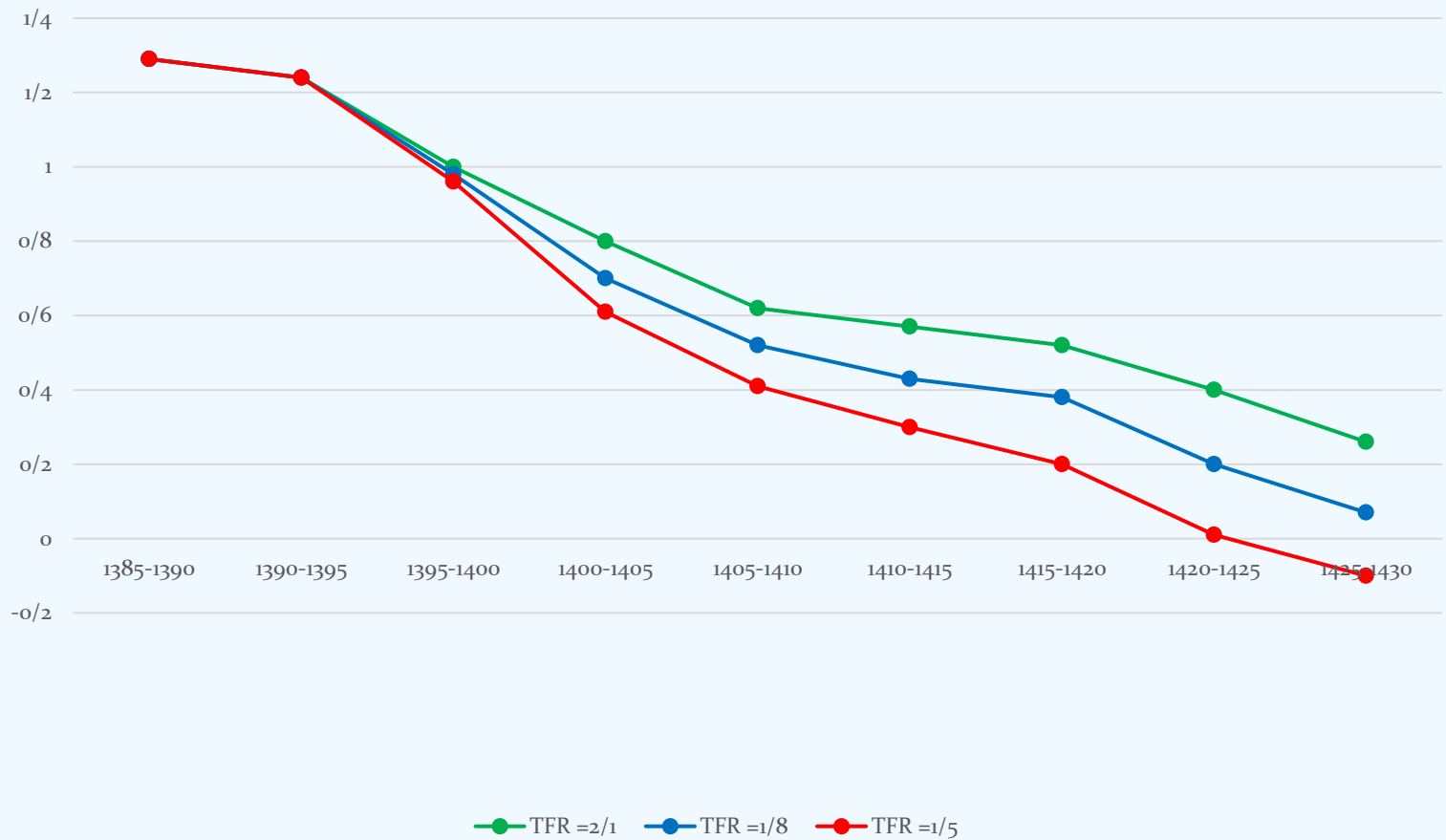
(۱,۲، ۱,۸ و ۱,۵ فرزند) تا سال ۱۴۳۰ مورد پیش‌بینی قرار گرفته است. چنانکه

ملاحظه می‌شود در تمام فروض، رشد سالانه جمعیت کشور سیر کاهنده داشته و

با باروری ۱,۵ فرزند از سال ۱۴۲۵ به بعد، رشد جمعیت کشور منفی خواهد شد.

روند تحولات جمعیت ایران

پیش بینی رشد سالانه جمعیت ایران تا سال ۱۴۳۰ براساس سه فرض باروی

باروری پایین، چالش سیاستی دوران معاصر

باروری پایین به عنوان یک مسئله اجتماعی – جمعیتی، تبدیل به یکی از موضوعات سیاستی در قرن بیست و یکم شده است.

میزان های باروری خیلی پایین (زیر ۵،۵ فرزند) پدیده قرن بیست و یکمی است

برخی از کشورها مانند کره میزان باروری شان، نصف سطح جانشینی یعنی حدود یک فرزند است
اگر باروری نصف سطح جانشینی باشد، اندازه نسلی که امروزه متولد می شود (نسل ۱)،
نصف اندازه نسل فعلی والدین است (نسل ۰)

در سالیان اخیر، باروری پایین به یک پدیده جهانی تبدیل شده است و تعداد فزاینده‌ای
از کشورها در آسیا، آمریکای لاتین و کارائیب، باروری زیر سطح جایگزینی را گزارش

کرده‌اند. امروزه ۸۳ کشور از ۲۰۱ کشور جهان دارای باروری پایین هستند

کاهش باروری در یک جامعه به مرور زمان باعث سالخورده شدن جمعیت شده و معمولاً جمعیت سالخورد وابسته به جمعیت جوان و فعال می باشد، در چنین حالتی میزان وابستگی سالخوردگان به جوانان خیلی زیاد خواهد شد. و اگر جمعیت سالخورده از سیستم تأمین اجتماعی و بیمه های بهداشتی برخوردار نباشد میزان فقر و ناتوانی در جامعه افزایش خواهد یافت. برای این مسئله نیز سیاستهای سالمندی فعال توصیه می گردد. یعنی می بایست جمعیت فعلی در سنین کار و فعالیت از خدمات بهداشتی، درمانی و بیمه های تأمین اجتماعی و محیط زیست سالم برخوردار باشند.

پیش بینی درصد رشد سالانه جمعیت ایران تا سال 1430 بر اساس چهار فرض

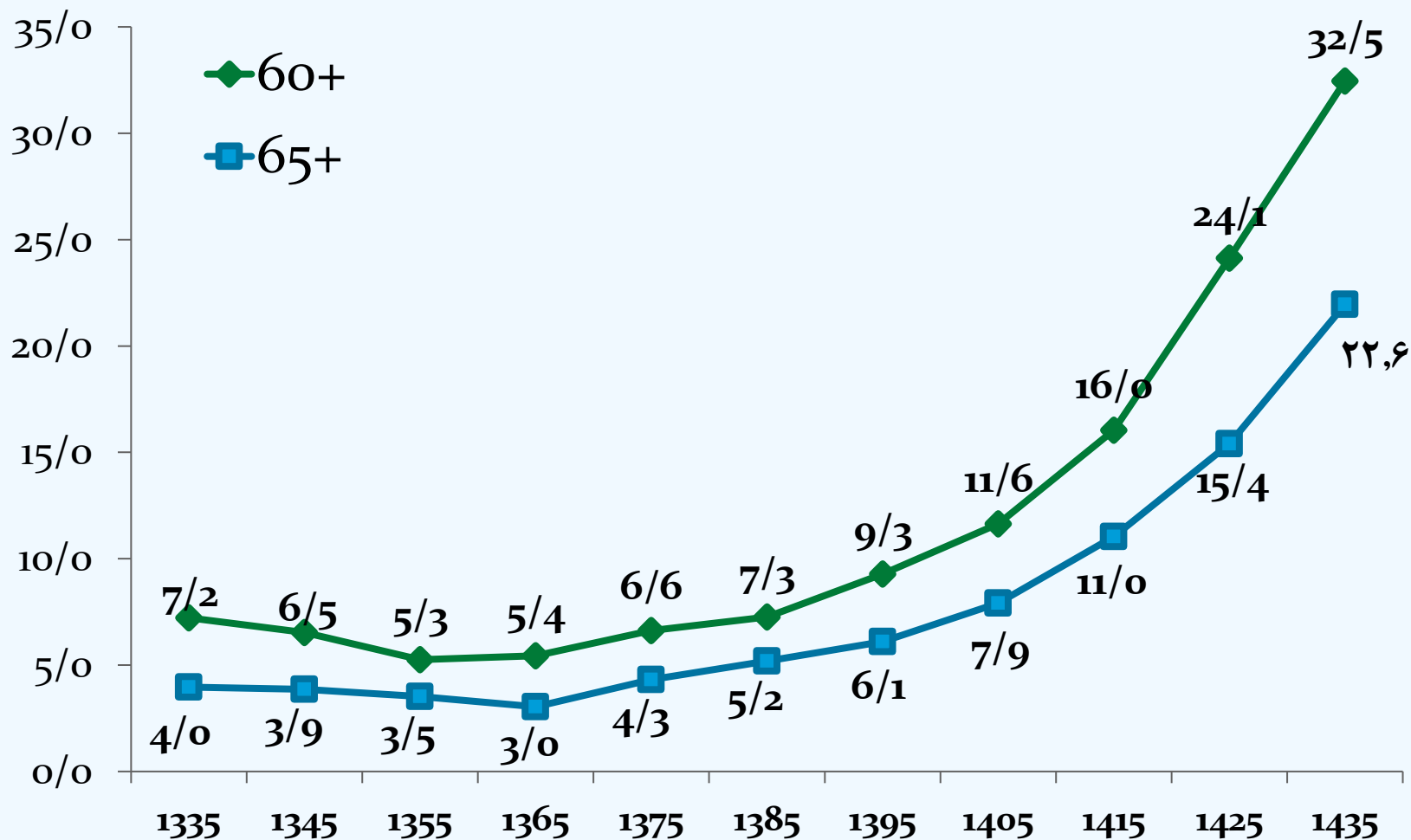
سال	فرض اول	فرض دوم	فرض سوم	فرض چهارم
1395	1/16	1/16	1/16	1/16
1400	1/04	1/15	1/32	1/40
1405	0/82	0/82	0/99	1/22
1410	0/63	0/66	0/85	1/17
1415	0/49	0/54	0/78	1/02
1420	0/46	0/51	0/84	1/02
1425	0/42	0/48	0/89	1/06
1430	0/12	0/18	0/7	0/88

یکی دیگر از چالش‌هایی که پیش روی داریم و در آینده با آن مواجه هستیم بحث افزایش حجم و نسبت جمعیت سالمندان است که بحث سالمندان یا به بیان تخصصی، سالم‌خوردگی جمعیت پدیده اصطلاحاً قرن بیست و یکمی است و خیلی از کشورها با این پدیده مواجه می‌شوند و حتی به عنوان مهمترین چالش در قرن بیست و یک مطرح می‌شود.

در کشور ما حدود ۱۰ درصد جمعیت ۶۰ ساله به بالا و ۶ درصد جمعیت ۶۵ ساله به بالا در سال ۱۳۹۵ سالمند بوده، پیش‌بینی می‌شود که در سال ۱۴۳۰ این ارقام به ترتیب به ۳۲ و ۲۳ درصد برسد، یعنی یک سوم جمعیت ایران در سنین سالمندی قرار گیرند.

روند تحولات جمعیت سالمند کشور تا سال ۱۴۳۰ در نمودار زیر نمایش داده شده است.

پیش بینی درصد جمعیت سالمند کشور تا سال ۱۴۳۰

نسبت جمعیت سالمندان از کل جمعیت کشور طی یک قرن، ۱۳۳۵-۱۴۳۵

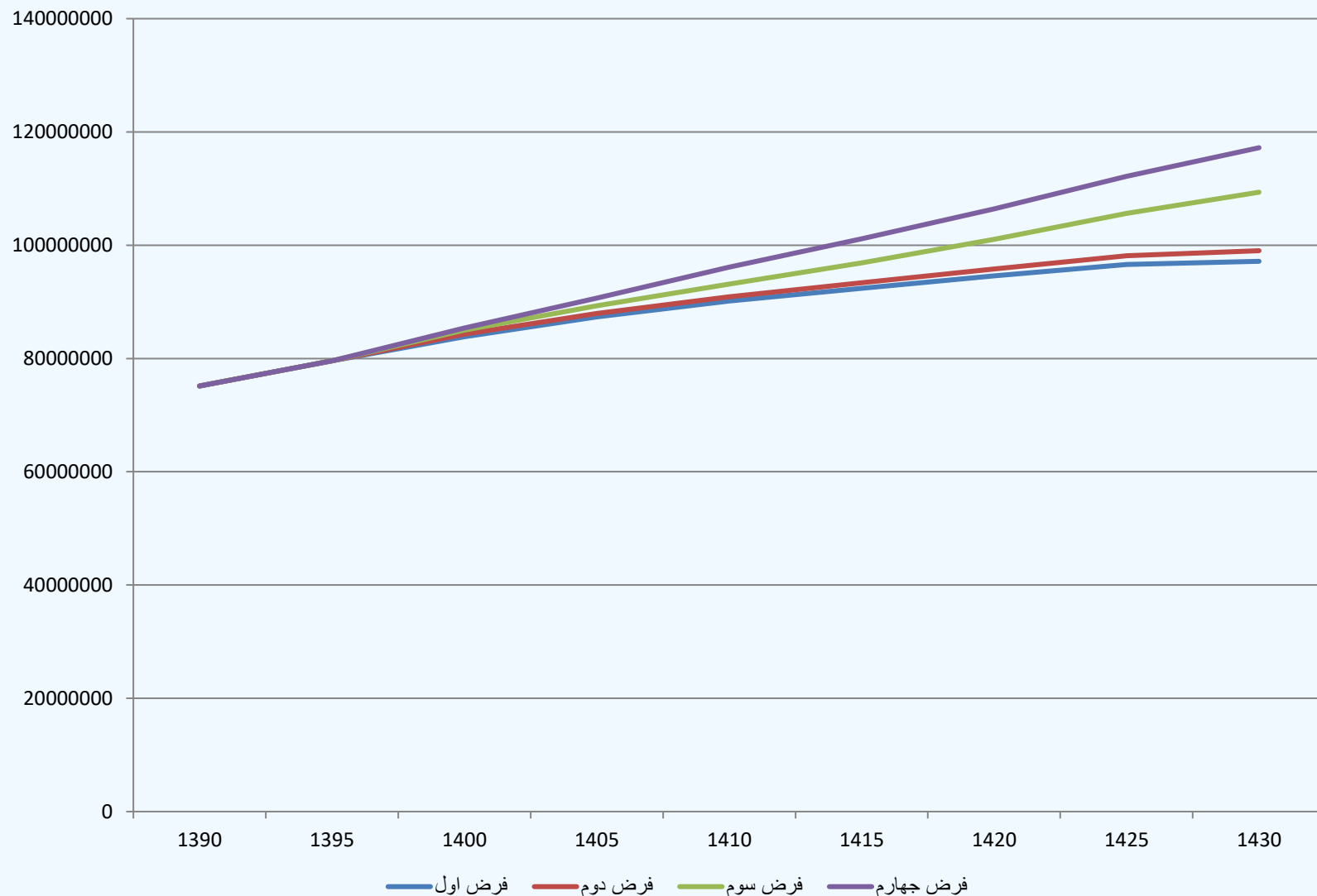
پیش بینی امید زندگی مردان و زنان و میزان باروری کل زنان تا سال 1425

میزان باروری کل TFR				امید زندگی		
فرض چهارم	فرض سوم	فرض دوم	فرض اول	زن	مرد	سال
2	2/1	1/9	1/85	74/6	72/1	1390
2/1	2/3	1/9	1/85	75/4	72/8	1395
2/2	2/5	1/9	1/85	76/2	73/5	1400
2/3	2/5	1/9	1/85	77	74/2	1405
2/4	2/5	1/9	1/85	77/8	74/8	1410
2/5	2/5	1/9	1/85	78/6	75/4	1415
2/6	2/5	1/9	1/85	79/3	76	1420
2/7	2/5	1/9	1/85	80	76/6	1425

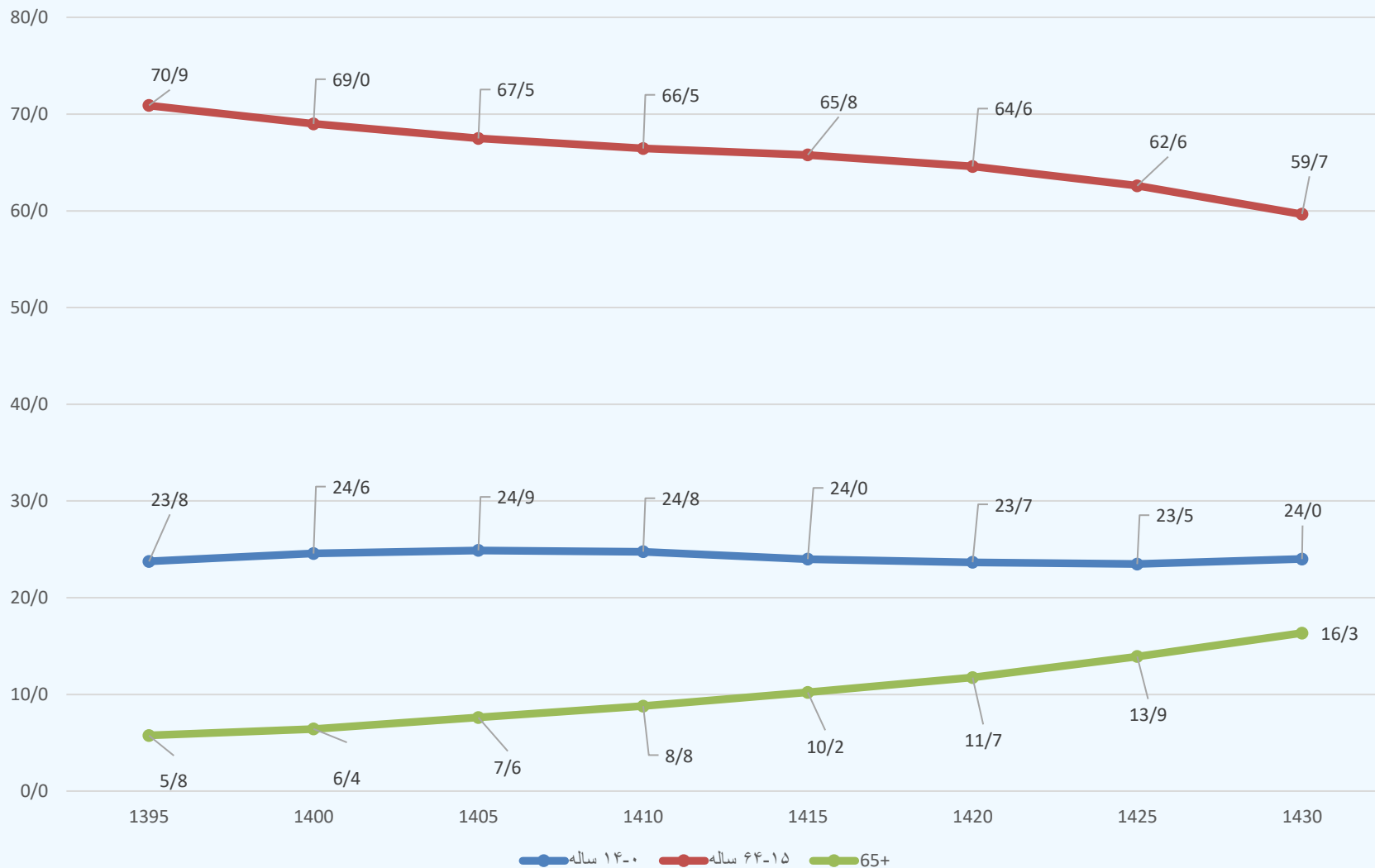
پیش بینی جمعیت ایران تا سال 1430 بر اساس چهار فرض

سال	فرض اول	فرض دوم	فرض سوم	فرض چهارم
1390	75149669	75149669	75149669	75149669
1395	79603597	79603596	79603597	79603597
1400	83835858	84303553	84999624	85370387
1405	87340533	87960016	89312523	90688238
1410	90130445	90908293	93167281	96135919
1415	92406300	93387821	96883877	101129088
1420	94570774	95814234	101024224	106411936
1425	96591753	98134157	105628652	112181248
1430	97180538	99030713	109385042	117235597

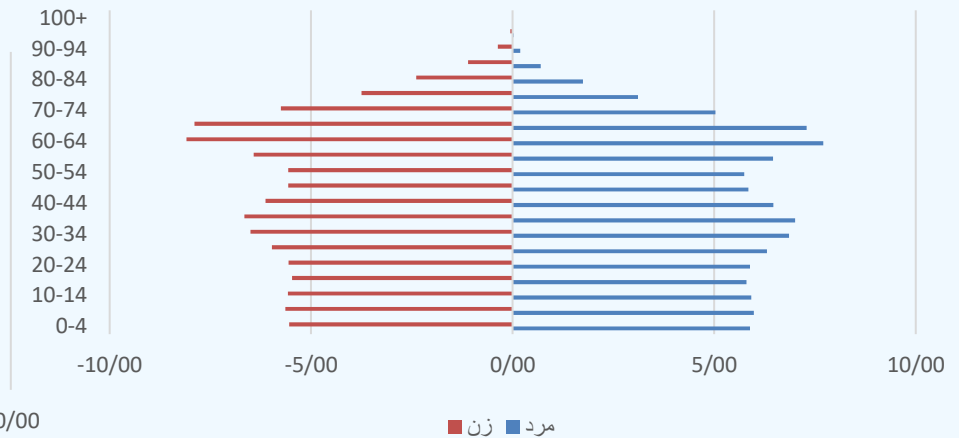
پیش بینی جمعیت ایران تا سال ۱۴۳۰ براساس چهارفرض

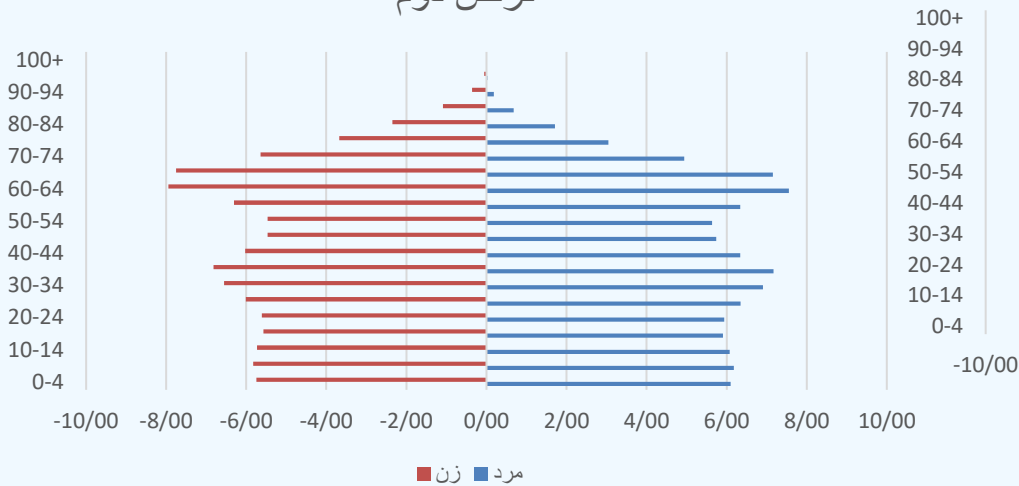
روند تحولات جمعیت ایران در سه گروه بزرگ سنی طی سالهای ۱۳۹۵-۱۴۳۰

هرم سنی جمعیت ایران در سال ۱۴۳۰ بر اساس فرض اول

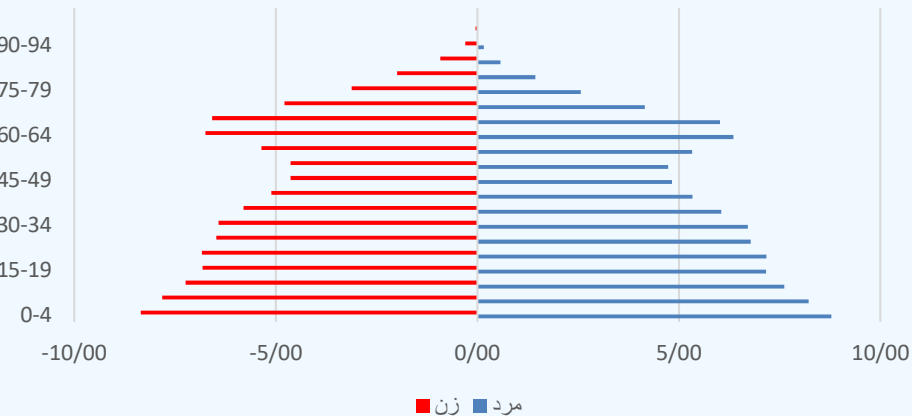
هرم سنی جمعیت ایران در سال ۱۴۳۰ بر اساس فرض دوم

هرم سنی جمعیت ایران در سال ۱۴۳۰ بر اساس فرض سوم

هرم سنی جمعیت ایران در سال ۱۴۳۰ بر اساس فرض چهارم

تغییرات نسلی جمعیت

دونالد رولاند در کتاب سالخوردگی جمعیت می گوید:

"کاهش باروری و افزایش طول عمر سبب میشود تا نیروی کار جامعه به مرور کمتر شود

تغییرات نسلی دارای تاثیرات مهمی بر قدرت و توانایی جوامع برای حفظ و بقای آنها

می باشد و پیش بینی ها نشان می دهند که جوامع، تحولات نسلی چشمگیری را تجربه

خواهند کرد که یک نمونه آن نسبت وارد شدگان به خارج شدگان نیروی کار است یعنی

نسبت ورودی های نیروی کار سنین ۱۵ تا ۲۴ به خروجی های نیروی کار یعنی سن

۵۵ تا ۶۴ سال کمتر خواهد بود در برخی از کشورها (به جز برخی از کشورهای آفریقایی)

به ازای هر ۱۰۰ نفر نیروی کار خارج شده، کمتر از ۷۰ نفر وارد بازار کار خواهند شد

تغییرات نسلی بازار کار در ایران

تعداد وارد شدگان و خارج شدگان از بازار کار طی سالهای 1395-1430					
سال	فرض	15-24	55-64	تفاوت	نسبت وارد شدگان به خارج شدگان
1395		11851876	5893166	5958710	201
1400		11283999	7023195	4260804	161
1405		11805170	8206386	3598783	144
1410		13155515	9570689	3584826	137
1415		14696233	11472169	3224063	128
1420		15496533	14406803	1089729	108
1425		16002079	15872576	129502	101
1430	اول	11039571	12459315	-1419744	89
	دوم	11402372	13099490	-1697118	87
	سوم	13543190	13745636	-202446	99
	چهارم	16409671	14414059	1995612	114

تنگنای سیاستی

یکی از موارد اختلاف رویکردهای رایج به سیاست گذاری های جمعیتی در ایران،
بر سر تعریف سیاست جمعیتی است

قرائت طرفداران افزایش موالید، استفاده از سیاست جمعیتی در معنای محدود یعنی
اتخاذ تدابیری برای تأثیر گذاری بر حجم، رشد و ترکیب جمعیت است
در مقابل، حامیان مدیریت پنجره فرصت جمعیتی در کشور، سیاست جمعیتی را در معنای
وسیع و نظامی مشتمل بر اقدامات قانونی به منظور تأثیر گذاری بر ویژگی های کمی و
کیفی جمعیت می دانند که هدف آن ارتقای کیفیت و شرایط زندگی مردم به منظور
بهره برداری سازنده از نیروهای انسانی در فرایند رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی
جامعه است. این دو قرائت متفاوت از سیاست های جمعیتی سبب شده است که توافق در
آرمان ها که شرط لازم برای سیاستگذاری است به سختی صورت گیرد

با سپاس

از حضور و صبر و حوصله شما